

Forskningsoversigt

Dansk Sprogbrugsanalyse 1970–79

Af Klaus Kjøller

Sprogbrugsvidenskaben er videnskaben om den brug der gøres af sprog, om sproglig adfærd. Det er et gigantisk område som, bortset fra grammatik, egentlig omfatter alle discipliner der har noget med sprog og situation (i bredeste eller snævraste forstand) at gøre, fx sproghistorie, sprogsociologi, sprogpsykologi, sproglig massekommunikation og samtaleanalyse. Imidlertid er det i praksis gået sådan at 'sprogbrugsanalyse' stort set i dag betyder 'analyse af sproglig *massekommunikation* eller af *samtaler*'. Årsagen er at det først og fremmest var disse to områder (plus en helt ny videnskabsfilosofisk og samfundsteoretisk dimension) som blev introduceret og efterhånden også institutionaliseret i det hjemlige, sprogvidenskabelige miljø under etiketten 'sprogbrug/sproglig pragmatik' (pragmatik = tegnbrug). Det skete på den 1. studiekonference i nydansk grammatik og sprogbeskrivelse, afholdt på Odense Universitet d. 11.–12. april 1970. (Konferencerapport i tidsskriftet *Nydanske studier og almen kommunikationsteori* 2 Akademisk 70; i det følgende bliver der refereret til dette tidsskrift med forkortelsen Nys).

Det har i denne oversigt ikke været ideen at behandle eller bare nævne samtlige arbejder fra tiåret, som kan placeres inden for området. Der er for det første kun medtaget *offentliggjorte* arbejder, fortrinsvis monografier. For det andet har jeg valgt dét ud som forekommer mig mest væsentligt eller repræsentativt for et synspunkt/en metode. For supplerende referencer kan henvises til E. Hansen og N. Riemann *Bibliografi over moderne dansk rigssprog 1850–1978* Gjellerup 79, *Litteraturliste til pragmatik* i Nys 9, 78 og M. Schmidt, P. Sepstrup og E. Nordahl Svendsen *Litteratur om massekommunikation, en kommenteret bibliografi*, Sammenslutningen af medieforskere i Danmark og Danskklærerforeningen 79.

Jeg har forsøgt at give en fremstilling som også skulle kunne læses med udbytte af folk som ikke tilhører inderkredsen, fx sprogforskere med andre specialer, dansklærere og studerende.

At give en objektiv fremstilling er ikke muligt. Især ikke når man selv har taget aktivt del i den forskning som behandles. Det betyder jo at man har taget parti i mange af de problemer som diskuteres. Men at objektiviteten er umulig at nå, er ingen undskyldning for at kaste sig ud i en hæmningsløs subjektivism. Jeg har gjort mig umage for også at fremstille synspunkter som jeg er uenig i på en afbalanceret måde.

1. Introduktioner

Selv om det vel falder uden for en forskningsoversigts rammer, vil jeg gerne her nævne at der er fremkommet en række introduktioner til området (og her tillader jeg mig at medtage titler fra før 70):

1.1 For folkeskolens ældste klasser

Erik Hansen og Harald Steensig *Dansk er mange ting* Gjellerup 68, introducerer til sproglig analyse af tekster, litterære og ikke-litterære.

Claus Detlef og Peder Skyum-Nielsen (red.) *Sprogbrugsserien* Gyldendal 75—. Serien omfatter foruden Peder Skyum-Nielsen *Sprogbrugshåndbogen* 75 som er lærerens håndbog med begrebsforklaringer m.m., følgende elev-/opgavehæfter:

Lisbeth og Peter Harms Larsen *Spørg bare*, Torben Weinreich *Brugsdigte*, Ib Holm *Sig det med ord (om argumentationsanalyse)*, Vi-beke og Mogens Sandersen *Til rette vedkommende (om det offentliges sprogbrug)*, Peter Harms Larsen *Sku' vi være dus? (om hilsner og tiltaleformer)*, Finn Gaunaa *Breve*, Lars Henriksen *Skilte*.

1.2 For gymnasium og lignende

Hans Jørgen Schiødt *Kommunikation og litteratur. Studier og opgaver i semantik* Gyldendal 67, *Dansk Sagprosa. Tekster og øvelser* Gyldendal 69, *Sproget i funktion* Berlingske 70.

Mogens Løj og Harald Steensig har redigeret *Kodaserien*, Prøveud-gave, Munksgaard 72. Serien består, ud over i alt 3 introduktionshæfter ved redaktørerne, af nogle hæfter med opgaveforløb med forskellige temaer:

John E. Andersen og Ib Poulsen *Fjernkommunikation. Et arbejds- og studiehæfte*, Peter Harms Larsen *Presseinterviewet som kommunikationssituation (sproglig interaktion)*, Ole Tøgeby *Tegn og serier*.

Peter Søby Kristensen *Kommunikation* Gyldendal 74.

1.3 For universitet og lignende

Niels Erik Wille og Peter Harms Larsens »Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse« i *Nys 2*, rummer dels en international, faghistorisk redegørelse for forskningsfeltets opkomst, dels en illustration af de pædagogiske mål og midler som bestemte fagets undervisningspraksis ved Københavns Universitet i begyndelsen af 70'erne. Artikelens videnskabshistoriske del er suppleret af Wille i *Nys 9*, 78, med »Pragmatisk og strukturel lingvistik. En videnskabshistorisk skitse«.

Klaus Kjøller (red.) *Analysen af sprogbrug*, Borgen 75–76 består af 4 bøger, én med begrebsforklaringer af redaktøren: *Sprogbrugsbegreber*, og tre tema-antologibøger, fortrinsvis med introducerende/illustrative analyser af ét eller flere sprogforløb: *Argumentation*, *Replik-til-replik* og *Perspektiv*.

Ole Tøgeby *Om sprog. En introduktionsbog*. Hans Reitzel 77.

Jesper Hermann og Frans Gregersen *Gennem sproget. Om undersøgelse af sprogbrug i samfundet*. Gyldendal 78.

2. Undersøgelser af institutioners sprogbrug eller af sprogbrugen i bestemte genrer

2.1 Massekommunikation

Jeg vil i dette afsnit først og fremmest se på følgende analyser:

Erik Hansen *Reklamesprog* Hans Reitzel 70 (2. rev. udg. – 1. udg. kom i 65).

Mette Nordentoft *Avisledere. Nogle tekstanalyser* (under medvirken af Claus Seiden) Gyldendal 72.

Klaus Kjøller *Vælgeren og partiprogrammerne. En aktuel, sproglig-politisk analyse* Borgen 73.

Gunnar Rasmussen *Sportsjournalistik* Forlaget GMT 74.

Bo Fibiger *Partipolitisk sprogbrug. En undersøgelse af valget 1971* Akademisk 72.

Frands Mortensen *Kommunikationskritisk analyse af 22-radioavisen* Forlaget GMT 73 (3. udg. forsynet med kritisk efterskrift, dateret august 73; 1. udg. 72).

Først vil jeg se på hvilken analysetype de forskellige monografier repræsenterer. Til dette formål er det meget bekvemt at skelne mellem følgende tre typer:

Apparatorienterede analyser, dvs. analyser som har til formål at efterprøve anvendeligheden af nogle begreber, og/eller rigtigheden af nogle hypoteser. Det er analyser som primært udspringer af den videnskabelige institutions interne teoribyggnings- og teoriskærpningsproblemer. Den er henvendt til fagfæller.

Beskrivende analyser har til formål at afdække analyseobjektets indhold, typisk perspektiv eller ideologi, og/eller de sproglige teknikker der er anvendt.

Den *kritiske* analyse har til formål at vurdere de anvendte teknikker (*teknisk kritik*) og/eller analyseobjektets indhold (*ideologikritik*).

Reklamesprog har til erklæret formål »på grundlag af en stikprøve at fremstille nogle konstituerende træk i moderne dansk reklamesprog« (fra forordet til 2. udg.). »Bogen er først og fremmest ment som en fremlæggelse af et materiale, og forfatteren har været tilbageholdende med at drage æstetiske, psykologiske, sociologiske og etiske konklusioner. Disse overlades til læseren«. (fra forordet til 1. udg.).

I *Avisederes* forord erklæres følgende: »Det har ikke været hensigten at kritisere enkeltaviser, men at angive metoder, hvormed man kan foretage kritisk analyse af avisen, pressen . . . Både læsere og presse må bidrage til at modvirke den fordummelse, der så ofte advares mod, og som jeg meget hellere – med andre modeord – vil betegne som fremmedgørelse, pseudotilværelse, skinforhold til tingene. Det er emnet, selve den konkrete sag, som man orienterer sig om, – kritisk i den forstand, at man forsøger at se, hvad der faktisk står i teksten«.

Ingen af disse analyser kan kaldes apparatorienterede. De gør naturligvis begge brug af et vist begrebsapparat og fremsætter også hypoteser undervejs, som søges bekræftet/afkræftet. Det vil jo bl.a. være et kriterium for om analyserne overhovedet i en vis forstand kan kaldes videnskabelige. Men den traditionelle, videnskabelige genre: den afhandling, hvis mål er dikteret af og rettet mod den institution (i bred forstand) forskeren er del af, er der ikke tale om. Eller for at udtrykke det på en anden måde: Analyserne er ikke først og fremmest skrevet

for medforskere; de er i høj grad skrevet til erklæret gavn for undervisere og »almindelige mennesker«. Det gælder også de andre 4 analyser.

Reklamesprog er en beskrivende analyse – med forsigtige antydninger af en (modtageridentificeret) teknisk kritik i den i 2. reviderede udgave tilkomne slutning (s. 138–40).

Avisledere »forsøger at se, hvad der faktisk står i teksten«. Det der er tale om er altså en sproglig nærlæsning som fører frem til en beskrivelse af en række ledere som kommunikationsenheder, dvs. som størrelser der indgår i en kommunikationsproces. Men der forekommer enkelte, forsigtige vurderinger i bogen. Som det mest udtalte eksempel kan det anføres at en BT-leder er »stedvis svært læselig, hvis man anskuer den som en sagprosatext med konkret, reelt emne. Men emotionelt er den let at fatte . . . En leder af denne type afspilles i en skinverden, dvs. at den tilsyneladende overtaler til en bestemt meningsdannelse eller handlemåde i konsekvens af en politisk problemstilling, men at den netop ikke fører til aktiv opinion«. (s. 43).

I *Reklamesprog* analyseres reklamens umiddelbare, psykologiske effekt på modtageren. Hele afsendersiden er ladet ude af betragtning. Metoden er den at observatøren identificerer sig med en almindelig læser, og dernæst fortæller hvad han oplever når han udsættes for (gennemlæser) kommunikationsenheden, eller for en særlig grammatisk-stilistisk konstruktion.

Konklusionen af analysen er at reklamesproget er produktivt/kreativt på de områder hvor normalsproget ikke er det (bogstaver, morfemer, og til en vis grad ord), og stereotyp/klichépræget hvor normalsproget er produktivt (sætninger). Reklamen gør således brug af farvede bogstaver, meget store og meget små bogstaver, og bogstaver som forestiller noget. Den producerer nye ord ved at sætte morfemer sammen på en utraditionel måde, fx 'mejerigtig'. Men især er varenavnene reklamesprogets vækstlag.

Det informationsbærende ordforråd derimod er stærkt begrænset, domineret af få, højfrekvente glosor, som fx 'aktiv', 'elegant', 'vidunderlig'. Angående opbygningen af sætninger og udformningen af købeopfordringer, løfter om varens egenskaber og den omgivende virkelighed, er der tale om nogle få stereotyper. Længst i retning af originalitet og evt. æstetisk værdi, når reklamen på overgangen mellem sprog og billede: typografi, layout, tegning. Dette er en konsekvens af at det ikke drejer sig om at give reel information og fornuftsargumentation, men om at agitere og påvirke emotionelt.

Bekræftelsen af analyseresultaterne ligger i at analysemodtageren er enig i de sproglige iagttagelser og i at de anførte læserreaktioner faktisk finder sted. Den almindelige læser er ikke defineret socialt og psykologisk på anden måde end netop ved sine reaktioner på reklamesproget. Der knyttes ikke eksplicit an til nogen psykologisk teori. Det er en grammatisk-stilistisk beskrivelse som er udvidet med common-sense-psykologiske betragtninger.

Avisledere benytter samme identifikatoriske, introspektive, psykologiske metode som *Reklamesprog*, men inddrager også afsendersiden. *Avisledere* problematiserer metoden (s. 27–29) og understreger vigtigheden af at »sproglige iagttagelser dokumenteres nøje i teksten . . . Ellers havner man let i for løse påstande eller i den kunst at fremtrylle kaniner af sin høje hat – noget, som nok efterlader imponerede, men ikke synderlig belærte elever«. (s. 62). Udtrykket 'sproglige iagttagelser' skal i sammenhængen forstås meget bredt og omfatter også (måske: især) påstande om læserreaktioner.

Disse to bøger er to forsigtige forsøg på at supplere den veletablerede, grammatisk-stilistiske beskrivelsesmetode med snævre modtager- og afsenderiagttagelser.

Vælgeren & partiprogrammerne har til formål »at vise hvorledes de politiske vejlederes ønske om at hverve tilhængere alvorligt skader vælgerens chancer for at vælge parti ud fra en nogenlunde klar forståelse af de alternativer der tilbydes«. (s. 14). Det er ikke hensigten »at der skal tages partipolitisk stilling til nogetsomhelst i denne bog« (s. 15).

Der er altså tale om en modtageridentificeret teknisk kritik, som vurderer de anvendte, fortrinsvis sproglige, teknikker på baggrund af modtagerens faktiske interesser. I modsætning til de to foregående bøger opereres der her med en eksplicit defineret modtager, en ideel, almindelig vælger som på den ene side er en gennemsnitlig repræsentant for vælgerne, idet han ikke er udstyret med særlige faglige og intellektuelle forudsætninger. På den anden side er han imidlertid også en frankensteinsk konstruktion, idet han ikke på forhånd har politiske sym- eller antipatier som virker ind på hvordan han opfatter hvad der står i programmet.

Analysen har et kraftigt islæt af noget man kunne kalde *komparativ ideologikritik*, idet den ideelle, almindelige modtager er blevet opstillet ud fra en opfattelse af hvorledes et demokrati *bør* fungere: vælgeren

bør (bl.a.) have mulighed for at tage stilling på basis af en nøgtern vurdering af hvilket partis program der vil gavne samfundet bedst. Bogen tager demokratiet på ordet angående partiprogrammerne: *hvis* man skal have et demokrati, *så* må programmerne også give information.

Det gør de iflg. undersøgelsen i alt for ringe omfang. Der forklares og illustreres en lang række informationshæmmende, sproglige faktorer: selvfølgeligheder (tautologier, banaliteter m.m.), tågesnak og selvmodsigelser, overtalelsesdefinitioner, uklar og uholdbar argumentation, utilstrækkelige beskrivelser og sprogets alt for høje sværhedsgrad. Endvidere har partierne en tendens til at fremstille hinanden som blinde fanatikere og forbrydere. Og når der skal argumenteres for eller imod en konkret sag, undgår man stort set at tage direkte stilling til modpartens argumenter.

Denne undersøgelse er mere eksplicit angående de samfundsmæssige rammer end det to foregående analyser. Men den erklærede partipolitiske neutralitet tvinger til tilbageholdenhed angående ethvert politisk kontroversielt, samfundsteoretisk problem. Der findes dog ikke desto mindre ret klare bidrag til en materialistisk forklaring af partiernes adfærd, herunder den sproglige (s. 155f.). Men at bogen opererer med *vælgeren* slet og ret, hen over ethvert klasseskel, lægger afstand til fx den marxske højprioritering af »klassekampen«.

De tre følgende analyser *Partipolitisk sprogbrug*, *22-radioavisen* og *Sportsjournalistik* er tydeligt nok båret af en socialistisk grundholdning. De er skrevet af forskere som har erkendt deres plads i det »senkapitalistiske« system, og som har indset at hvad enten de forsker eller ej, og hvad enten de vælger det ene eller det andet forskningsemne, den ene eller den anden metode og samfundsteoretiske udgangspunkt, så er det et politisk valg. Derfor må grundlaget for det videnskabelige arbejde være en politisk analyse af den situation man befinder sig i, eller som hele faget som institution befinder sig i.

Det er ikke mærkværdigt at denne erkendelse indfinder sig. Sprogbrugsforskeren studerer jo netop de historiske, sociologiske og psykologiske betingelser for sprogbrug. Det ville derfor være meget mærkeligt hvis han ikke bemærkede at hans egen tekstproduktion (forskning, undervisning m.m.) også til en vis grad var styret af og igen til en vis grad virkede tilbage på den situation (i videste forstand) han befandt sig i.

Forfatterne til disse tre analyser har valgt deres grundlag i den socialistiske kritik af det privatkapitalistiske, blandingsøkonomiske velfærdssamfund. Det bliver derfor deres opgave at påvise hvorledes henholdsvis de parlamentariske politikere, sportsjournalistikken og Radioavisen bedriver (og samtidig selv er ofre for) borgerlig indoktrinering ved at give et usandt billede af virkeligheden. Analyserne er ideologikritiske, hvor 'ideologi' i marxistisk sprogbrug dækker alle med marxismen konkurrerende samfunds- og livsopfattelser, her specielt »den borgerlige ideologi«.

I *Sportsjournalistik* sammenfattes analysen således:

»I min undersøgelse af sportssiderne i bladene Ekstra Bladet, B.T., Politiken og Berlingske Tidende har jeg villet beskrive sportspressens ideologi og de relationer, der opstår i og omkring sportspressen, mellem journalist, læser og udøver. Den sproglige analyse har (bevidst) kun været brugt som detailanalyse; mens derimod en marxistisk totalitetsopfattelse af det danske kapitalistiske samfundssystem svæver mere ukontrolleret over og bag hele fremstillingen.

Hovedsigtet har været at påvise, hvordan sportspressen skaber fiktionen om en særverden, der i mytificeret skikkelse »gentager« verden udenfor, hvordan læseren eskaperer til denne særverden og derved dulgt protesterer mod »virkeligheden«, men også hvordan læseren, når han således løber bort, løber dybere ind i den syge virkelighed.

...

Læseren tiltrækkes af sportsverdenen som af en enkel, spændende særverden – parallel med andre trivial-kulturelle »verdener« – som af et land, hvor der ikke gives kontakthunger, arbejdsmonotoni – og -stress og ikke uoverskuelige sociale strukturer. I sin anderledeshed er sportsverdenen dog lig den gamle verden. Der foregår i den en latent politisk socialisation i form af indlæring af politisk relevante attityder f.eks.: lydighed, korporationisme, fighterånd, karrierestræb, arbejdsaskese, stjernedyrkelse og evnen til at tage et nederlag. Sportsverdenen gentager og bekræfter ved pseudo-harmoniseringer liberalismens splittelse mellem humanistisk og økonomisk liberalisme, især i polariteten offentligt – privat. Ideologiseringen som sådan er en attraktion ved sportsverdenen, idet den omfortolker, forsoner med og synes at give den syge verden, det er sin sag at sætte sig ud over, en mening – og derfor naturligvis også fastholder læseren i et system, der behøver ideologisering«. (s. 136–37).

Det er iøjnefaldende i hvor ringe grad såvel grammatisk-stilistiske

som semantisk-informative begreber er anvendelige i en sådan undersøgelse. Ved at stille kravet om at undersøgelsen skal koncentrere sig om ideologiske pointer nedbrydes skellet mellem den sproglige og den litterære analyse. Resultatet er en analyse som kun ved sit sagprosaanalyseobjekt adskiller sig fra fx litterære, ideologikritiske analyser af forfatterskaber.

Partipolitisk sprogbrug opererer mere eksplicit end *Sportsjournalistik* med en nymarxistisk samfundsteori. Det er altid et fremstillingsmæssigt problem når man ønsker at perspektivere sine analyseresultater samfundsteoretisk, i hvor høj grad man skal introducere til den samfundsteori der skal perspektiveres ud fra. Problemet er dog ikke i praksis så stort som det kunne være, fordi samtlige hjemlige, yngre sprogbrugsforskere jeg kender, i princippet går ind for den historiske materialismes samfundsteori, i mange tilfælde parret med en socialistisk overbevisning.

I *Partipolitisk sprogbrug* bygges der på de nymarxistiske samfundsforskere Habermas, Israel og Enerstvedt (s. 19), men der gives i øvrigt ingen indføring uafhængig af den efterfølgende analyse til de to centrale begreber 'tingsliggørelse' og 'teknisk bevidsthed'. Det betyder at analysen samtidig bliver indføring/illustration/fortolkning af disse begreber på den partipolitiske sprogbrug.

Partierne er iflg. bogen ofre for den tekniske/spontane bevidsthed, dvs. at man dels passivt overtager de eksisterende samfundstilstande, og dels aktivt prøver at løse kortsigtede problemer på den teknisk set bedste måde. Vælgerne konsumerer politik som andre varer: er den kedelig eller spændende, god eller dårlig, sur eller sød? Dog »har vælgeren efterhånden gennemskuet, at partiernes forskelle udelukkende kommer til udtryk i en forkærlighed for bestemte historisk betingede nøglebegreber bygget ind i en gensidig retorisk nedrakning uden praktiske konsekvenser. Men vælgeren lades alligevel uforstående tilbage, fordi intet politisk parti vil oplyse ham om det aldrig udtalte fælles mål«. (s. 111).

Som nævnt er der gode, fremstillingsøkonomiske grunde til ikke at bruge megen plads på eksplicitering og præcisering af samfundsteorien; men desværre er det med til at skabe usikkerhed omkring analyseresultaternes status. Er der fx i følgende citat tale om *forklaring af analyseresultater* eller om *at udlede nogle konsekvenser af teorien*, nogle konsekvenser som man kunne forestille sig at analysen kunne af- eller bekræfte?

»I samme øjeblik som klasse modsætningerne er fjernet fra det politiske valgs problematik, bliver begreber som 'blokpolitik' og 'kabinet' negativt ladede ord, medens *samarbejde* bliver det centrale positivt ladede begreb. Focuseringen på dette begreb medfører samtidig, at betegnelse for interessegrupper kun anvendes negativt; i stedet anvendes altid positivt ladede *overbegreber* som 'erhvervslivet' og 'samfundet'«. (s. 37).

Videnskabeligt arbejde består bl.a. i teoribygning og teorikontrol. Teorikontrol består dels i at udlede nogle konsekvenser af teorien, dels i at undersøge om disse konsekvenser, disse udledte påstande er rigtige eller forkerte. Hvis de er forkerte må noget i teorien ændres.

Det som efter min mening er et fundamentalt problem i en undersøgelse som *Partipolitisk sprogbrug* er at det alt for ofte er umuligt at afgøre om en påstand er en deduktion af teorien, eller om den er et analyseresultat som bruges til at bekræfte teorien med. Intetsteds i bogen støder man på en iagttagelse som er i modstrid med teorien, og som derfor kunne bruges til at forbedre, skærpe osv. teorien med. Hvis bogen derfor faktisk rummer talrige iagttagelsespåstande om analyse-materialet, så må det underforståede videnskabelige budskab være at vi her står over for en samfundsteori som er så fuldt færdigudviklet at en empirisk undersøgelse af sprogbrugen i valgkampen i 1971 ikke kan bidrage til at gøre den bedre.

Dette er ikke et problem der gælder specielt for denne undersøgelse. Det er et problem som er nærværende i størstedelen af den sprogbrugsforskning og massekommunikationsforskning som i større omfang inddrager teoridannelser fra nabovidenskaberne, først og fremmest sociologien. Pointen bliver at man overhovedet *inddrager* disse teoridannelser og derved i en vis grad bliver i stand til at demonstrere en sammenhæng imellem og forklare de sproglige iagttagelser (angående genre, komposition, diverse former for kvalitativ indholdsanalyse, stil). Der er en tydelig tendens til at det centrale ærinde er at demonstrere værdien, ja nødvendigheden af at inddrage sådanne overordnede, samfundsteoretiske synspunkter; dette udtrykkes da også helt eksplicit i *Partipolitisk sprogbrug* s. 109. Set indefra, fra den sprogvidenskabelige institution, er det heri det nye (og oprørske) ligger. Set udefra, specielt fra fag hvor det er en selvfølge at sociologiske teoridannelser til stadighed diskuteres, kritiseres og – hvis heldet er ude – forbedres, må meget af den danske sprogbrugsforskning antageligt se ret naiv ud.

22-radioavisen er den af de her omtalte analyser som rummer mest videnskabsfilosofisk diskussion. Da den samtidig er den af analyserne som har opnået langt den største udbredelse (trykt i 6 oplag, i alt 8.500 eksemplarer) har man lov til at gå ud fra at de præmisser for sprogbrugsanalyse hvorpå bogen hviler, af mange opfattes som rimelige. Disse præmisser kritiseres af forfatteren i en efterskrift fra august 73.

Undersøgelsen viser at radioaviserne er kedelige og vanskelige at forstå. »Udsendelserne er *kedelige* fordi redaktionen fastholder en blank og perfekt overflade; den samme speaker læser og læser, han holder ingen pauser og han må ikke variere sin stemmeføring. Udsendelserne er desuden kedelige fordi redaktionen anvender den abstrakte og uvirkelige officielle sprogbrug. Sprogligt ligger Radioavisen derfor tættere ved de officielle skrivelser end ved det talesprog den – ifølge sine egne retningslinier – bør stræbe imod.

Udsendelserne er *vanskelige at forstå* fordi Radioavisen anvender en yderst kompliceret syntaks (lange perioder, mange passive sætninger, mange agentivstrygninger) og fordi Radioavisen ikke definerer de mange tekniske termer den anvender«. (s. 154–155).

Endvidere afsløres det at det overordnede, strukturerende princip i radioaviserne er (en udgave af) den borgerlige ideologi. Radioavisens verden er delt i fredelige stater som bor i vesten, og i ufredelige stater der bor i øst og/eller som er socialistiske. Radioavisens opmærksomhed er vendt mod isolerede fakta, og den diskussion og politiske debat som refereres, angår netop sådanne enkelt-fakta, og ikke den samfundsmæssige ramme som disse fakta eksisterer i kraft af. Det betyder at verdensbilledet atomiseres: de enkelte hændelser rykkes ud af deres sammenhæng. Herved bliver Radioavisens verden for det første uoverskuelig; for det andet fremtræder de sociale processer ikke som menneskeskabte, men som selvstændige, »naturgivne« rammer. Det er fx i Radioavisen ikke menneskene der fastsætter hinandens løn, men derimod pristallet der fastsætter menneskets løn. Menneskene bliver objekter blandt andre objekter: de bliver fremmedgjorte. Herved er Radioavisen med til at legitimere de eksisterende magtstrukturer som fremgået af »naturlove«, dvs. som uforanderlige.

Det overordnede, teoretiske problem i undersøgelsen er hvordan man sikrer sig at en ideologikritisk undersøgelse bliver objektiv. Det er – iflg. bogen – ikke noget principielt problem at sikre sig at *afdækningen* af Radioavisens indhold, dvs. resultatet af den kvalitative indholds-

analyse, bliver objektiv. Derimod mener Frands Mortensen at det er umuligt at gøre *kritikken* af indholdet objektiv.

En objektiv analyse skal iflg. bogen ikke blot udføres med en given, ekspliciteret metode; den skal også være personuafhængig, således at enhver der benytter den angivne metode kommer frem til det samme resultat, uanset deres politiske holdninger. Dette fører efter Frands Mortensens mening til at videnskaben kun kan registrere eller afdække givne forhold. Den kan aldrig komme frem til at give gode råd, ud over forslag til rent tekniske kommunikationsforbedringer, til institutioner, samfundsklasser, eller fx til journalister i Danmarks Radio.

Den tyske samfundsteoretiker Habermas har foreslået en løsning på dette problem. Den består i at tage afsenderinstitutionen på ordet (dvs. formålserklæringer, specielt for Radioavisen: publiceringsregler) og så påvise uoverensstemmelser mellem denne »erklærede ideologi« og den ideologi som en videnskabelig, objektiv indholdsanalyse kan afdække i de tekstprodukter institutionen udsender. På denne måde gøres ideologikritik til et spørgsmål om at sammenligne den erklærede med den fremanalyserede ideologi, og herved skulle objektiviteten være sikret (komparativ ideologikritik, se også under omtalen af *Vælgeren & partiprogrammerne* ovenfor).

Denne udvej forsøges i *22-radioavisen*, men den viser sig uanvendelig, fordi publiceringsreglerne er så åbne for fortolkninger at det bliver umuligt at påvise ideologiske uoverensstemmelser mellem dem og de producerede udsendelser. Da det næppe lader sig gøre i vort samfund at finde en institution med en mere udførlig, offentlig formålserklæring end Radioavisen, betyder dette negative forsøg at denne Habermaske udvej må anses for at være en blindgyde.

I konsekvens af dette er der iflg. Frands Mortensen ingen vej udenom at sprogbrugsforskningen opgiver den traditionelle, borgerlige objektivitet. Forestillingen om at kunne forske objektivt og neutralt, og publicere sine resultater til gavn for alle og enhver, må opgives. Sprogbrugsforskningen bør efter Frands Mortensens mening indgå i »en frigørende, politisk praksis«. Det betyder at den skal arbejde for arbejderklassen:

»Den borgerlige videnskab må erstattes med arbejderklassens: Næmlig marxismen.

Imidlertid er det en ganske kompliceret affære. Der er nemlig ikke tale om blot at udskifte værdiorienteringen, og så fortsætte med de

allerede tillærte teknikker og metoder: Det er netop venstreradikalismens løsning, og som det er demonstreret i denne bog fører det ikke til nogen politisk eller økonomisk frigørelse. I stedet er det nødvendigt at tilegne sig en helt ny fremstillingsteknik (nemlig den der er udviklet af Marx i *Kapitalen*), og derved rejser der sig naturligvis en række nye problemkredse for forskningen«. (efterskriftet, s. 297).

22-radioavisen rejser meget centrale videnskabsteoretiske og videnskabspolitiske problemer, som jeg vil vende tilbage til i følgende afsnit.

Af mindre undersøgelser i artikelform inden for massekommunikation, kan nævnes:

Den kulturelle sfære:

Uwe Geist »Når det uudsigelige skal siges. Analyse af en anmeldelse« i Kjøller (red.) *Analyser af sprogbrug: Argumentation* Borgen 75.

Gunnar Rasmussen »1500 tvetydige meter. En sammenlignende analyse af et stykke »folkeligt« og et stykke »seriøst« sportsjournalistik« i *Analyser af sprogbrug: Perspektiv* Borgen 76.

Jørn Lund »Lidt om sproget i DRs børne- og ungdomsudsendelser« i Mogens Jansen og Jørn Lund (red.) *Børnenes sprog – sprogene omkring børn. Nogle punktstudier* Hans Reitzel 79.

Reklame:

Ole Tøgeby »Sådan lever weekendgenerationen. Analyse af en annonce« i samme som Geist ovenfor, og »3 for 10 kr. Om reklame og reklameforskning«; *Kritik* 50, 79.

Jørn Møller »Danmark, dejligst Vang og VALO« i *Meddelelser fra Dansklærerforeningen* 77 nr. 1.

Den politiske sfære:

Vibeke Broby, Mette Kunøe, Frands Mortensen, Peter Schmidt og Karin Toft Sørensen »Sproganalyse – en læsemodel og en undervisningsmodel« i *Meddelelser* 72, nr. 1.

Klaus Kjøller »Makværket. Analyse af en politisk tale« i samme som Geist ovenfor, og »Sælges: dansk politik. (Del)analyse af det (næst)mest læste stykke moderne danske litteratur« i *Analyser af sprogbrug: Perspektiv* Borgen 76. I samme antologibind findes

Arne Olsen »Tre kik i perspektivkassen. En analyse af Berlingske

Tidendes, Ekstra Bladets og Informations behandling af samme begivenhed« og

Vilhelm Bardekamp m.fl. »Perspektivløsheden i dansk presse. Udsnit af tentativ arbejdsrapport om pilotprojekt i forbindelse med projekt om såkaldte politiske minoritetsgruppers behandling i den borgerlige offentlighed i senkapitalismen«.

Cay Dollerup »En analyse af en avisartikel – en studie i indoktrinering« i *Meddelelser* 77, nr. 1.

Bo Fibiger »Om undervisning i sagtekster« i *Tekster i danskundervisning 1.–7. klasse*. Konferencerapport, Dansk lærerforeningen 78.

Peter Harms Larsen »Perspektiver i perspektivplanlægningen – en tekstanalyse« i Peter Harms Larsen *Tekst og tale – analyser og problemer* Roligpapir nr. 13, Roskilde Universitetscenter 78.

Følgende arbejder behandler specielt sproget i skole- og børnebøger:

Poul Lindegård Hjorth »Sproget i folkeskolens lærebøger. Nogle overvejelser over beskrivelsesproblemer« i *Nys* 6, 74, og »Fribladet eller sambladet? Botanisering i lærebogssprog« i Jansen & Lund (red.) *Børnenes sprog – sprogene omkring børn* 79. Heri findes også

Jens Normann Jørgensen »Om sproget i børnebøger«.

Hans Jørgen Schiødt »Sproget i børne- og ungdomslitteraturen« I Sven Møller Kristensen og Preben Ramløv (red.) *Børne- og ungdomsbøger. Problemer og analyser* Gyldendal 74.

Mette Nordentoft »Sproglige faktorer i børnebøger« i *Meddelelser* 74, nr. 4, og »Om børnebøgers udformning« i G. Jakobsen m.gl. (udg.) *Moderne dansk børnelitteratur. En oversigt*. 7 s.

Mette Kunøe m.fl. *Sprog og skolestart* Forlaget GMT 75.

2.2 Samtaleanalyse

Samtaleundersøgelserne kan inddeles i to grupper: undersøgelser af bestemte samtalegenrer, og forsøg på at formulere regelmæssigheder som gælder uanset hvilken samtalegenre der er tale om.

2.2.1 Almene samtalemekanismer

Et sprogs grammatik er læren om de grammatisk korrekte ord-sekvenser i sproget. Et sprogsamfunds generelle samtaleteori er læren om de korrekte ytringssekvenser i sprogsamfundet. Når man som lingvist

skal nærme sig nabovidenskaberne psykologi og sociologi, er det en indlysende mulighed at overføre sine metoder og færdigheder i paradigmatiske og syntaktiske analyse, til ytringssekvenser. I stedet for at betragte sætninger i isolation, betragter man dem i sekvenser: som samtaler (eller som tekster). Opgaven bliver at finde ud af hvad der konstituerer en samtale (evt. en tekst).

Man kan forenklet sige at det at gå fra sætningsanalyse til ytrings- eller samtaleanalyse, indebærer beskæftigelse med tre problemområder:

2.2.1.1 Hvordan kan man mest hensigtsmæssigt beskrive hvorledes elementer i sætningen/ytringen refererer til den situation hvori ytringen falder?

Dette problem behandles teoretisk og generelt af Ib Poulsen i »Deixis. En oversigt over deixisbegrebet og en beskrivelse af ytringens deixis«, og af Ole Togeby i »Grammatik og deiksis«, begge i *Nys* 8, 75.

2.2.1.2 Hvad er en sproghandling?

Enhver ytring er manifestation af én eller flere sproghandlingstyper (fx påstand, ordre, bøn). Hvordan beskrives en sproghandling? Hvor mange og hvilke sproghandlingstyper findes der, eller: er det nødvendigt/hensigtsmæssigt at operere med?

Torben Andersen har i »Ytringsbeskrivende verber, gengivelse af ytringer, og sprogbrugens indeksikalitet« i *Nys* 8 vist at de sproghandlingsbetegnende verber som står til den almindelige sprogbrugers rådighed når han skal meddele sig om, hvilken sproghandling en ytring er, ikke udgør et udtømmende og konsistent system hvormed ytringer éntydigt kan kategoriseres. Ole Togeby ser i »Hvis det går galt bliver du ikke alene« i *Kritik* 26, 73 på problemet om hvorledes sproghandlinger skal beskrives. I Kjøller »Opgaveforslag (og lidt om deres løsninger)« i *Analyser af sprogbrug: Replik-til-replik* Borgen 76 defineres og diskuteres en række almindelige sproghandlinger. Otto Glismann drøfter i »Om vurderende udsagn og emotive prædikater« i *Nys* 10–11, 79, forskellige definitionsforsøg, og fremsætter på basis heraf et forslag til en sproghandlingssystematik.

Beskæftigelsen med disse samtaleparadigmatiske problemer foregår normalt sideløbende med beskæftigelse med samtale-syntaksproblemerne:

2.2.1.3 Hvordan beskrives en ytringssekvens ved hjælp af sproghandlingsbegreber?

Hvilke regler findes der for sammenknytning af ytringer til samtaler?

Torben Andersen har givet et indledende overblik over en udenlandsk skole som har været til inspiration for dansk samtaleanalyse i »Introduktion til etnometodologernes samtaleanalyse« i tidsskriftet *Papir* nr. 1, Forlaget GMT 74. Kjøller »Om sproghandlinger og samtaleanalyse« i *Nys* 5, 73, rummer bl.a. en nogenlunde detaljeret, introducerende anskueliggørelse af hvorledes generativ grammatik og sproghandlingsteori i forening kan bruges til samtalebeskrivelse.

Peter Harms Larsen *Papirer til »Samtalens grammatik«* Rolig-papir nr. 4, Roskilde Universitetscenter 75, og *Tekst og tale – analyser og problemer* Rolig-papir nr. 13, Roskilde Universitetscenter 78 behandler en række problemer som melder sig når man skal analysere ikke-offentlige talesprogstekster, bl.a. de vanskeligheder der kommer af at de etablerede analyseredskaber er beregnet til analyse af skriftlige tekster. I »Om administrationen af ordet i samtaler« i *Nys* 8, 75, har Peter Harms Larsen bl.a. vist at der bag brug af étordsytringer som 'øh', 'ikke?', 'vel?' – ord som ofte af udenforstående opfattes som forstyrrende elementer som bør undgås (spec. 'øh') – ligger visse sproghandlinger som er vigtige for afviklingen af samtalen. Ved beskrivelsen af en samtalesekvens, bør man altså være opmærksom på at en samtale består af en (ordnet) »sammenvævning« af en sekvens af rent administrative/interne sproghandlinger (man kunne kalde dem meta-sproghandlinger) med en sekvens af sproghandlinger hvis funktion ikke er administrativ art (man kunne kalde dem objekt-sproghandlinger), altså handlinger som først og fremmest har til formål at overføre information som ikke drejer sig om samtalen her og nu.

Torben Andersen »Vi sludrede bare lidt«. Om almene mekanismer i samtaler« i *Replik-til-replik* definerer og illustrerer nogle af de mest elementære, syntaktiske relationer mellem ytringer. Den gensidigt forudsættende relation som findes mellem ytringspar som spørgsmål og svar, og fx tilbud/anmodning/opfordring og accept/afslag, og mellem udveksling af hilsner, kaldes betinget relevans. Det vises hvorledes sådanne ytringspar ved hjælp af enkle syntaksregler kan forbindes og indlejres på forskellig måde, hvorved der fremkommer betydeligt mere komplekse samtalestrukturer.

2.2.2 Undersøgelser af bestemte samtalegenrer

Niels Erik Willes »Vores krav er rimelige og retfærdige og vi vil se resultater – nu. Ellers ... Noter om forhandlingssituationens retorik og pragmatik« i *Replik-til-replik* handler om genren forhandling. I artiklen præsenteres og diskuteres de vigtigste af de faktorer i forhandlingssituationen som har indflydelse på sprogbrugen, specielt argumentationen: både argumentationens mål og den teknik der anvendes.

Peter Harms Larsen har i »Om »offentligt at tilskynde til forbrydelse«. En studie i forholdet mellem sprog, jura og politik« *Nys* 5, 73, med udgangspunkt i et afgørende sproghandlingsproblem i en bestemt sag, set på genren retsproces. Endvidere har han bidraget til beskrivelsen af genererne presseinterview, alarmsamtale og undervisningssituation:

Presseinterviewet som kommunikationssituation (sproglig interaktion) Munksgaard 72 er en opgavebaseret præsentation/beskrivelse af genren og dens vigtigste varianter.

»De ringer, vi kommer. Om alarmeringer og deres samtalepolitiske forudsætninger« i *Replik-til-replik* er en analyse af en række telefonopkald til Alarmcentralen (drej 0–0–0). Artiklen søger at forklare hvorfor den enkelte samtale – den enkelte variation over grundtemaet: hjælp! – forløber som den gør, dvs. at påvise detaljeret hvorledes de forskellige samtalevariationer afspejler variationer i kommunikationssituationen.

Den samtalegenre som er mest fyldigt undersøgt er uden tvivl undervisningssituationen.

I »Snak i klassen – om klasseundervisningen som samtalsituation« i *Meddelelser fra Dansk lærerforening* 77 nr. 3, beskriver Peter Harms Larsen den almindelige, lærerdominerede klasseundervisning, og der uddrages nogle overordnede, indlæringsmæssige konsekvenser af denne undervisningsform: »[Eleverne] lærer at det de kan eller ved, skal de ikke vurdere efter hvad de selv kan se det kan bruges til, men efter en abstrakt værdimålestok sat af en fremmed autoritet; de lærer at konkurrere individuelt og at acceptere at nogle er tabere og at andre på deres bekostning er vindere; de lærer at fortrænge og disciplinere egne oplevelser, følelser og behov, for pligtopfyldende at kunne indgå i en praksis hvis egentlige formål de ikke kan gennemskue, hvis organisation er opsplittet og uoverskuelig, og hvis forløb er bestemt af abstrakte magter de ikke kender. Det er relativt indlysende at samfundet umiddelbart vil være interesseret i at store dele af arbejdskraften besidder sådanne kvalifikationer, idet det vil give en lønarbejder som uden

større vrøvl og besvær vil fungere i de fleste arbejdsfunktioner«. (s. 219).

Samme nr. af *Meddelelser* som er et temanummer redigeret af Peter Harms Larsen, rummer en række detailanalyser af autentiske klasseværelsessamtaler, som bl.a. uddyber og konkretiserer det citerede synspunkt.

Anne Marie Heltoft og Kirsten Paaby analyserer i *Tampen brænder. En analyse af undervisning som samtale* Hans Reitzel 78, 5 klasserundervisningstimer og 10 gruppearbejder i en 2. real. De påviser detaljeret hvorledes selv undervisningen hos en »dygtig og pædagogisk avanceret« lærer virker undertrykkende på eleverne. Elevernes egne erfaringer og historie holdes konsekvent ude af undervisningen, og bl.a. herfor virker den hverken bevidstgørende eller frigørende.

Projekt Skolesprog *Skoledage 1–2* Forlaget GMT og Unge Pædagoger 79, er resultatet af den hidtil mest omfattende undersøgelse af et delområde af moderne dansk sprogbrug. Projektets 18 deltagere har båndoptaget og observeret i alt 122 lektioner på 2 udvalgte (og villige) kommuneskoler. Af disse 122 lektioner har man udskrevet de 39, og de danner i snævrere forstand analysemateriale for projektets fase I. Det overvældende, empiriske materiale aktualiserer i særlig grad nødvendigheden af at have et klart mål når man skal analysere. Materialet rummer i sig selv så mange arter af pointer at enhver forestilling om at kunne præstere en tilnærmelsesvis udtømmende analyse klart nok er en illusion.

Den væsentligste, eksplicite værdipræmis for projektgruppens arbejde – deres utopi, som de selv kalder den – lyder således:

»Undervisningen tilrettelægges og forløber sådan at der opstår situationer hvor *alle* elever får øget kritisk, sociologisk indsigt i deres situation og objektive interesser på langt sigt, således at de i kraft af denne indsigt bliver bedre i stand til at *handle* efter interessen«. (s. 15 og flere andre steder).

Denne utopi udmøntes i fire »temaer«:

a) Skoleopfattelse – elevbevidsthed: Børnene har den opfattelse at man går i skole for at få et arbejde. Dette tema fremhæver den side af utopien som handler om at børnene skal blive vidende om de formelle rettigheder og de reelle muligheder de har, og at de skal udnytte dem til at kvalificere sig til *mere* end blot at sælge deres arbejdskraft.

b) Børnenes erfaringer: Børnene stritter som regel imod at skulle forbinde livet uden for skolen med det der foregår i skolen. For at

børnene gennem skolearbejdet skal blive bevidste om deres samfundsmæssige situation og interesser er det nødvendigt at skolearbejdet udspringer af børnenes extra-skolære erfaringer.

c) Problemløsning og funktionalisering: Læseplan og forældre (og børn, jvf. tema a) stiller krav som alvorligt hæmmer mulighederne for at læse-, skrive- og regnefærdighederne indgår som redskaber i en problemløsningsproces som tager udgangspunkt i elevernes erfaringer. Tendensen er at færdighederne indlæres i isolation fra erfaringerne, og uden at være nødvendiggjorte af børnenes krav om meningsfuld handling.

d) Ansvar, styring, medbestemmelse: Eleverne bør overtage ansvaret for deres egen læreproces. Dette forudsætter at de indser at deres situation (skolens hverdag) er bestemt af visse undertrykkende forhold i det omgivende samfund.

Ud fra disse fire temaer analyseres og kritiseres i fase I den iagttagne undervisningspraksis. Projektets fase II består af nogle praktiske, pædagogiske udviklingsforsøg i to klasser, hvor man afprøver principperne om problemorienteret og fagintegration (nødvendige midler til virkeliggørelse af utopien) i folkeskoleregiet.

Et vigtigt, sociolingvistisk resultat undervejs i projektet, er at de grammatisk-stilistiske begreber *ikke* er egnede til at karakterisere socialklassesproglige forskelle mellem børnene med. Kønsforskellen betyder iflg. undersøgelsen lige så meget (evt. mere) når man benytter grammatisk-stilistiske måleredskaber, som forskellen i social baggrund gør. Når disse forskelle skal beskrives må man se på *indholdet* af det der bliver sagt og på, hvem der udfører hvilke sproghandlinger, hvornår og hvorledes: man må kort sagt *tolke* deres adfærd, herunder sprogbrug. De formal-sproglige analyseredskaber må i denne sammenhæng kasseres til fordel for psykologiske og sociologiske begreber.

Skoledage 1–2 rummer implicit et svar – og nok det eneste der kan gives – på det problem jeg var inde på ved omtalen af *22-radioavisen*: Kan sprogbrugsforskeren på objektivt og videnskabeligt grundlag kritisere de værdier og den samfundsforståelse som fremanalysedes i et givet materiale? Hvis man kritiserer disse ting, har man så ikke forladt videnskaben og er gået over i den politiske propaganda?

Skoledage 1–2 lægger ikke skjul på at de er ude i et skolepolitisk ærinde. Tværtimod bruges der megen plads på at klargøre »utopien« og herunder de fire »temaer« som styrer iagttagelserne og det pædagogiske udviklingsforsøg. Men netop fordi deres værdipræmisser er så for-

holdsvi klart lagt frem, er det jo muligt at kontrollere om de resultater de kommer frem til er rigtige. Kriteriet på videnskabeligheden er at en anden forsker (gruppe af forskere) ved at antage de samme værdipræmisser og benytte de samme analysemetoder på materiale af samme art (evt. nøjagtigt det samme), ville komme frem til de samme resultater. Værdipræmisserne er naturligvis hverken »videnskabelige« eller »objektive«; der kan lægges andre værdipræmisser til grund for en undersøgelse som denne. Men ønsker man at lade sin undersøgelse munde ud i praktiske handledirektiver eller råd, undgår man dem ikke. Og ønsker man ikke det, er det jo også udtryk for et valg af værdier. Problemet er med andre ord ikke om samfundsvidenskabelig (herunder sprogbrugsvidenskabelig) forskning skal eller ikke skal baseres på nogle værdipræmisser. Den værdiløse samfundsforskning er et illusionsnummer.

3. Omkring sprogbrugsteoriens grundlæggelse?

Jeg vil i dette afsnit indledningsvis gå ud fra følgende traditionelle, akademiske opfattelse af en videnskabs opgave: Sprogbrugsvidenskabens opgave er at opstille en sprogbrugsteori. Opstilling af en sådan teori vil bestå i

- a) at definere nogle begreber,
- b) hvormed der kan formuleres nogle påstande (regler),
- c) som kan anvendes/konkretiseres på tilfælde af sprogbrug, således at reglernes sandhed/falskhed kan sandsynliggøres.

Formålet er at blive i stand til at forstå og forklare, evt. at forudsige, sprogbrug. Endvidere kan formålet være at give anvisninger på hvorledes man kontrollerer og/eller forandrer sprogbrug.

De analyser som vi har set på ovenfor leverer alle bidrag til formulering af nogle sprogbrugsregler. De går alle ud over deres undersøgelseseksempler og generaliserer deres resultater til – typisk – at gælde genren (fx reklame, 22-radioavis, klasseundervisning). Men analysearbejdet har ikke karakter af at være en kontrol af en sprogbrugsteori. Havde man en sådan, ville man allerede inden analysen være i stand til at drage (*deducere*) nogle empiriske, dvs. kontrollérbare og ikke-banale, konsekvenser angående det område man skulle til at undersøge. Og herved ville enhver undersøgelse i det mindste blive en *kontrol* af teorien, evt. også give bidrag til teoriens forbedring.

Da sprogbrugsvidenskaben er en samfundsvidenskab, vil mange af de problemer der er med opstillingen af en sprogbrugsteori for moderne dansk, være problemer som findes ved al samfundsvidenskabelig teoridannelse. (Og omvendt vil de resultater angående beskrivelsesmetoder og regeltyper, som nås inden for dansk sprogbrugsforskning, kunne anvendes inden for andre samfundsvidenskaber).

Den præcisions søgende, eksplicitte »naturvidenskabelige« videnskabsopfattelse har inden for de sidste 25 år slået klart igennem inden for sprogforskningen i form af den generative grammatik. Det er derfor en nærliggende tanke for sprogforskere at søge at overføre de generative beskrivelsesprincipper når opgaven er at beskrive sckvenser af ytringer (handlinger), i stedet for sætninger.

I Kjøller *Mod en argumentationsteori* Akademisk 78 defineres sproghandlingerne således ved deres plads i visse atomare sprogspil, som er ytringsbeskrivelsens parallel til den generative sætningsbeskrivelses atomare sætninger, dvs. de simplest mulige sætninger. Fx defineres ordren således:

En ordre består bl.a. i at der refereres til modtageren (B) og i at der prædiceres en fremtidig handling om modtageren (H).

Det noteres således:

1A: beordrer: ref.: B; præd.: fremtidig H;

B accepterer ordren. Det skrives:

2B: accepterer;

B udfører den beordrede handling H:

3B: udfører H;

A belønner B. Det skrives:

4A: belønner;

Ideen er så at replikskifter/tekster fremkommer ved at der anvendes én eller flere transformationsregler på ét eller flere af sådanne atomare sprogspil. Sådanne transformationer kan fx sætte de atomare sprogspil i række, eller indlejre ét i et andet.

Den (sprog)handling at fremsætte et argument, defineres som et træk i et argumentationsspil, som er et særligt, molekylært sprogspil. Argumentet defineres altså udelukkende som en (sprog)handling der har bestemte syntaktiske og paradigmatiske relationer til andre (sprog)handlinger.

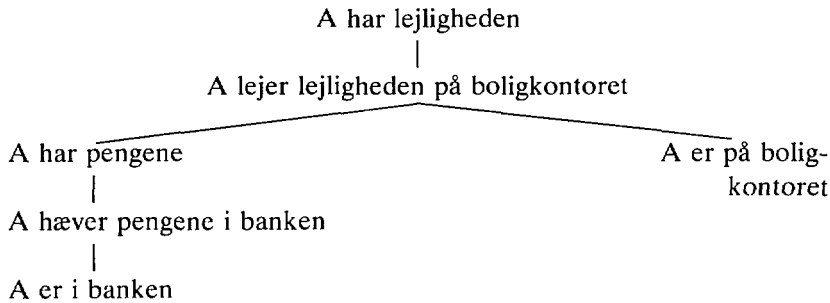
De forskellige argumenttyper og argumentationsformer defineres

herefter ud fra den art af information der overføres til modtageren. I bogens slutkapitel gøres det klart at vejen frem mod en argumentationsteori, går over detaljerede analyser af argumentationen inden for afgrænsede områder.

Det bør nok nævnes at *Mod en argumentationsteori* i modsætning til anden dansk sprogbrugsforskning som eksplicit inddrager samfundsteoretiske overvejelser, *ikke* tager udgangspunkt i en marxistisk samfundsteori, men i en anden materialistisk opfattelse, inspireret af Anthony Downs *An Economic Theory of Democracy* New York 1957.

Peter Bøgh Andersen har i *Handlinger og symboler. Elementer af handlingens syntaks* Akademisk 73, og i *Sproget på arbejde. Bidrag til en materialistisk sprogteori* Forlaget GMT 77 afprøvet en beskrivelsesmåde som både er inspireret af den generative grammatik og af computervidenskab eller artificial intelligence. Det er en helt ny, eksplosiv forskningsgren hvor man ved hjælp af computer forsøger at simulere menneskelig (intelligent) adfærd, fx problemløsning, genkendelse af strukturer, udførelse af træk i spil, beslutningstagning og forståelse af og frembringelse af naturligt sprog.

Peter Bøgh Andersen beskriver handlesekvenser ved hjælp af måltræer. Det kan groft illustreres således:



For at nå det endelige (øverste) mål, må visse (underordnede) delmål opfyldes. Disse delmål kan så igen have ét eller flere underordnede delmål.

Til ethvert måltræ hører der en epik, dvs. en sekvens af tilstande. Opgaven er at opstille de regler som bestemmer dannelsen af epikker, dvs. opstille en handlingsgrammatik.

I *Handlinger og symboler* illustreres og diskuteres anvendelsen af

denne metode bl.a. ved analyse af styringsprocesser i industrien, og ved analyse af en radioavis-kommentar. I *Sproget på arbejde* anvendes den ved analyse af (sprog)lig adfærd på et autoværksted.

Bl.a. ved analysen af sprog i produktionssfæren illustreres den væsentlige pointe at ligesom samme sætning kan genereres af to forskellige grammatikker, således kan også én og samme epik (handlesekvens) genereres/beskrives ud fra to (eller flere) handlingsgrammatikker: en virkelig, sand handlingsgrammatik, som genererer handlingssekvensens virkelige måltræ, og en ideologisk, forvrængende handlingsgrammatik som udstyrer handlingssekvensen med (forstår den ud fra) et ideologisk måltræ.

Næppe nogen sprogbrugsforsker vil benægte at der er meget langt igen, før der er opstillet noget der kunne fortjene betegnelsen 'en sprogbrugsteori'. Alene den banale (men vigtige) kendsgerning at en sprogbrugsteori vil forudsætte/være en del af en samfundsteori, skaber stof til diskussioner som forekommer endeløse.

Frands Mortensen har i »Kritisk fremstilling af den abstrakte sprogvidenskab – foreløbige tanker om den »kritiske« sprogbrugsanalyses samfundsmæssige funktion, og om sprogbrugsanalytikernes samfundsmæssige placering« i *Nys 6 74* afvist den borgerlige, abstrakte sprog(brugs)videnskab til fordel for den frigørende, konkrete sprog(brugs)videnskab, dvs. en videnskab som har forladt det borgerlige værdisystem, dvs. opgivet den opfattelse at videnskaben kan og bør »svæve over vandene« og objektivt registrere sine fænomener, og derefter fremlægge sine resultater til åben diskussion i offentligheden, så de kan komme hele samfundet til gode. I stedet bør man klart tilslutte sig arbejderklassens standpunkt. Dette indebærer, iflg. Frands Mortensen, to ting: at danske sprogbrugsforskere først og fremmest indgående må studere og tage ved lære af Karl Marx' skrifter, og at man ved valg af og gennemførelse af forskningsprojekter, må indgå et tæt samarbejde med »den aktive del af fagbevægelsen«.

John Mortensen har i *Kritik af pragmatikken. 5 essays om filosofi og sprogvidenskab* Medusa 78 rettet en skarp kritik mod visse tendenser i dansk sprogbrugsforskning. Det er en kritik som ligger på linje med Frands Mortensens. Med citater først og fremmest fra de i denne artikels afsnit 1 nævnte introduktioner af Steensig/Løj, Kjøller og Wille/Harms søges det bl.a. illustreret at »de danske pragmatikere«

a) forstår deres analyseobjekter isoleret, dvs. uden for en samfundssammenhæng,

b) definerer deres redskaber abstrakt, dvs. på basis af almindelig snusfornuft,

c) opfatter samfundsindividerne som lige og frie; opfatter det som målet at gøre disse frie og lige individer til herre over deres egen kommunikative praksis.

John Mortensen mener at pragmatikerne lægger for megen vægt på empiriske undersøgelser og verifikationer. Med den marxistiske »værdiformslogik« er der »sat en dobbelthed i den sociale realitet, hvis ene del forbliver usynlig. Den væsentlige del træder frem i en skikkelse, der er forskellig fra den selv; derfor har den ikke empirisk eksistens og må derfor forblive usynlig som sådan for den empiriske undersøgelse«. (s. 230).

John Mortensen har ikke megen sympati til overs for de snusfornuftige pragmatikere som »på må og få« forsøger at generalisere og verificere deres analyseresultater for at bidrage til en sprogbrugsteori. Tværtimod bør man først og fremmest koncentrere sig om at forstå Karl Marx' tanker.

Af dette afsnit kan man konkludere at der blandt danske sprogbrugsforskere ikke blot er forskellige opfattelser af hvordan en teori skal etableres og hvordan den evt. kan se ud (Kjøller, P. B. Andersen). Der er ikke engang nogenlunde enighed om hvorvidt opgaven overhovedet er at etablere en teori i ordets traditionelle, akademiske betydning (F. Mortensen), ja der rejses endog indvendinger mod at den aktivitet som sprogbrugsforskerne bør udøve skal være at dyrke empirisk videnskab (J. Mortensen).

Det er i kontrast hertil bemærkelsesværdigt hvor få uenigheder der kan konstateres blandt forskerne, når det drejer sig om næranalyser af tekster og replikskifter.